

PITANJA I ODGOVORI

ZADNJI I POSLJEDNJI

Čitatelj R. B. iz Novog Sada postavio je uredništvu Jezika pitanje: »Molim vas da mi odgovorite kada i u kojim slučajevima se upotrebljava pridjev *zadnji*. Naime, često u štampi, na televiziji i drugim sredstvima informisanja nailazim na različitu upotrebu ovoga prideva koja mi se čini da nije u duhu našega jezika.« R. B. ilustrira problem s nekoliko primjera uporabe pridjeva *zadnji*. (To je četvrta knjiga u *zadnje* četiri godine. *Zadnjih* nekoliko dana automatski telefonski saobraćaj između pojedinih mesta u Crnoj Gori i između Titograda i drugih mesta u zemlji bio je često u kvaru. Naša SR B i H broji nešto više od 1500 organizovanih filatelista, u prosjeku *zadnjih* godina prirast iznosi 100—150 novih ljubitelja, itd.) Prema mišljenju čitatelja R. B., koji se javio postavljajući problem odnosa između *zadnji* i *posljednji*, pridjev *zadnji* može se upotrebljavati samo kao korelat pridjeva *prednji* (*prednji* i *zadnji* točkovi, *prednje* i *zadnje* noge u neke četveronožne životinje i sl.). Njemu se čini da bi u navedenim primjerima bilo bolje upotrijebiti *posljednji*.

Odgovarajući na pitanja čitatelja u vezi s problemom odnosa *zadnji* — *posljednji*, prof. dr. Stjepan Babić u Jeziku, 27, na str. 151. i 152. u kratkim crtama opisuje poteškoće u rješavanju konkretnog problema i daje odgovor u vezi s rečenicom koja je potakla jednoga drugog čitatelja da postavi pitanje pravilne uporabe pridjeva *zadnji*: Možda i jest kriva korektura jer korektori su *zadnji* ispravljajući teksta prije tiskanja novina. U očekivanju potpunijeg odgovora prof. Babić drži da je u navedenom primjeru bolje upotrijebiti *posljednji*.

Sažmemo li značenja izraza *zadnji* i *posljednji* kako su protumačena u rječnicima, dobit ćemo slijedeće:

zadnji:

(u mjesnom značenju) — stražnji, na kraju reda ili niza (*zadnje* noge u psa, *zadnja* klupa)

(u vremenskom značenju) — posljednji (*zadnji* trenutak prije polaska vlaka, *zadnja* godina studija)

(kao nedjeljivi dio sintagme) — *zadnja* pošta, *zadnje* crijevo

(u prenesenom značenju) — loš, pokvaren, prikriven najgori (*zadnja* nakana, *zadnja* misao, *zadnji* u učenju);

posljednji:

(u vremenskom značenju) — na kraju niza (*posljednji* udarac gonga)

— na kraju svega (*Posljednji* Stipančići)

— na kraju svega kao nedjeljivi dio sintagme (*posljednji* sud)

(u prostornom značenju) — na kraju niza (*posljednji* u redu)

(u prenesenom značenju) — najnoviji (*posljednja* moda).

U kojem se značenju upotrebljavaju *zadnji* i *posljednji* u našoj književnosti sredstvima javnog priopćavanja i na temelju čega je u rječnicima registrirana određena uporaba?

Značenje *stražnji*:

Za toga pravilnog uzmicanja spustiše se na *zadnjoj* strani grada dva čovjeka iz prozora užetom na zemlju, neopažena od neprijatelja. (Šenoa, Mladi gospodin, Zagreb 1933, str. 121.) ... a kip *zadnji* kako mrk osal, a očas zaključast kako klišće na dvoje jimiše. (Zoranić, Planine, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1964, str. 49.)

Na kraju niza u prostoru i vremenu ili niza po nekom drugom kriteriju:

... dignuv se na kratke noge, držaše *zadnju* kartu u zraku, da će udariti (A. Šenoa Mladi gospodin, 130.) — Ti dobro naš da ja nijesam Femi ni prvi ni *zadnji* ... (Kozarac, Biser-Kata, Djela, Zagreb 1950, 52.) — Vinko je bio *zadnje* dijete u kući (Kozarac, Mrtvi kapitali, Djela, 210.) — U *zadnjoj* diskusiji prijedopnevnog rada skupa... (Vjesnik, 25. 2. 1978, 4.) — To je doba kad treba da je i *zadnji* plod zreo. (Perković, Novele, 140.) — Kad *zadnji* glasi po selu uminu... (M. Balota, Božićna noć, Pet st. hrv. knjiž., Zagreb, 1973, 139.) — Vjerne braće silnom broju najte *zadnji* bit Horvati. (Hrvatski narodni preporod, II, Pet st., 60.) — Već zazvonješe sva zvona pozivajući *posljednji* put narod u crkvu. (Kovačić, U registraturi, Djela, Zagreb 1950, 266.) — I dođoše *posljednji* dani školskih praznika. (Novak, Pod Nehajem, Djela, Zagreb, 1952., 20.) — ... suparnici su stigli do 12. partije, *posljednje* partije regularnog dijela meča. (Oko, 4. rujna 1980., 22.) — Nije pak tvoj muž ni prvi ni *posljednji* koji bi mogao trpjeti ni kriv ni dužan, i osramotiti se. (Kovačić, U registraturi, Djela, Zagreb, 1950., 100.) — Uzrok je tome što još uvijek vjerujemo da je sam čovjek prvi i *posljednji* problem svake nauke. (Ladan, Premišljanja, Zagreb 1964, 24.)

Na kraju svega:

Posljednja Pasha. (Novi zavjet, I, Biblija, Zagreb 1968, 89.) — Kao *posljednji* neprijatelj bit će obeskrijepljena Smrt, jer sve podlaže nogama njegovim. (Novi zavjet, 335.) — Ti me čuvaj *vu posljednje*, / zagovaraj *vu okorne / ore suda Božjega*. (Hrvatski kajkavski pisci, Pet st., Zagreb 1977, 322.) — Onu *posljednju* noć sinula mu ideja, da će poći na presvijetlu vladu, gore na Markov trg, pred samoga svijetloga bana, da se banu potuži... (Krleža, Hrvatski bog Mars, Zagreb 1933, 12.) — ... i zato su mogućnici... brzali, da još i *zadnje* ostanke domaćeg prava ponesu na pazar. (Šenoa, Diogenes, Zagreb

1932, 132.) — Pokihdob da je ljubljeni naš gospodin i otac Karlouš v svoji *zadni* volji vnoge i hasnovite postaviti navuke... (Hrvatski kajkavski pisci, Pet st., Zagreb 1977, 350.) — I dok su te čete koracale po tijesnim ulicama Brčke, dotle su ih pratili *zadnji* pogledi, pozdravljali *zadnji* uzdasi s onu stranu Save... (Kozarac, Tena, Djela, Zagreb 1950, 346.) — Veli joj *zadnji* »zbogom«. (Leskovar, Katastrofa, Djela, Zagreb 1953, 237.)

U značenju prošli:

Kad smo ono *zadnji* put o Velikoj Gospi bili na proštenju u Remetah, kupio je cijeli tovar licitara... (Šenoa, Ilijina oporuka, Zagreb 1933, 326.) — Ispričao se usput što se nismo vidjeli *zadnji* put. (M. S. Mader, Život je lijep, Zbirka 49, 28.) — Vrlo se čudim... zasukanoj sentimentalnosti i izvrtanju očiju u *posljednjem* tvom pismu. (Matoš, Miš, Djela, Zagreb 1935, 107.)

U značenju najnoviji ili noviji:

Posljednja žrtva silovitog vala političkog nasilja u Španjolskoj. (Večernji list 3. 9. 1980, 4.) — Na *posljednjoj* sjednici Izvršnog vijeća rečeno je da hitno... treba utjecati na izmjenu postojećih statuta. (Večernji list 3. 9. 1980, 8.) — Pavla nijesam ni vidio pod *zadnje* vrijeme. (Kozarac, Proletarci, Djela 114.) — U *zadnje* je vrijeme Ilija s Jagom malo govorio. (Šenoa, Ilijina oporuka, Mladi gospodin, Zagreb 1933, 328.)

U značenju drugi ili u sklopu povezivanja s neposredno navedenim nabranjem, odnosno u sklopu s onim što se nalazi na kraju tog nabranja. Često povezano s pokaznom zamjenicom ovaj.

Matijaš: Je li nimam pravo?

Jugović: Ovo *najzadnje* za tuliko da moram suditi da ne samo prešesna nego i buduća vam znana jesu. (Tito Brezovački, Matijaš grabancijaš dijak, Pet stoljeća, Zagreb 1973, 109.) — Kad se po gradu račuje da je general zabranio Vladimiru svoju kuću, pojavi

se kod *posljednjega* strah božji vjerovnika. (Dimitrija Demeter, Jedna noć, Djela, Zagreb 1958, 441.)

U značenju *najgori*, *najlošiji*:

Među narodima mi Hrvati sada / jesmo *zadnji*, robovi bez vlasti / osuđeni pasti i propasti bez časti. (Matoš, Stara pjesma, Pjesme, Zagreb, 1938, 43.) — On je sada bio siguran za svoje *posljednje* mjesto, koje bi u najgorem slučaju mogao dijeliti jedino sa starim mornarom. (Marinković, Kiklop, Zagreb 1965, str. 72.)

Niz proučenih primjera nametnuo je slijedeća opažanja:

1. U hrvatskoj književnosti i sredstvima javnog priopćavanja i svakodnevnom govoru susrećemo uporabu riječi *zadnji* i *posljednji* u prepletanju značenja.
2. U pojedinim slučajevima vrlo je teško odrediti radi li se o onome što je na kraju vremenskog niza, ili na kraju mjesnog niza ili na kraju nizanja po nekom drugom »kriteriju«. (Antonio je *zadnji* u povorci i prostorno i u vremenskom slijedu. Čovjek je prvi i posljednji problem svake nauke po nekom kriteriju zamišljenog, apstraktnog niza.)
3. U značenju na kraju svega može biti uključeno i ono što je na kraju niza i ono iza čega više ničega nema. (*Zadnji* ostaci »domaćega prava« asociraju i ono što je ostalo na kraju »domaćeg prava« i ono iza čega više nema »nikakvih prava«, isto vrijedi i za »*zadnje* poglede«, »*zadnje* zbogom«, »*Posljednje* upute«, »*Posljednja* volja«, »*Posljednji* sud«, »*posljednja* ura«, asocira ono iza čega nema ničega, ono što je definitivno i konačno, bez obzira na niz. U takvim se slučajevima sintagma često može zamijeniti i drugim izrazima: *posljednja volja* — oporuka, *posljednji sud* — sudnji dan, *posljednja ura* — smrtni čas i sl.)
4. U značenju *najnoviji*, *najlošiji* u biti se također radi o nečemu što je na kraju nekog niza, ali se tu upotrebljava prene-

seno značenje. (*Posljednja* moda je najnovija moda u nizanju modnih promjena sve do naših dana, *zadnji* u razredu je najgori u razredu, on je u gradiranju kvalitete na krajnjem mjestu itd.)

5. U sklopu povezivanja s neposredno rečenim izdvaja se iz nekog nizanja ono što je spomenuto na njegovu kraju.

Iz svega što je do sada rečeno, slijedilo bi da su *zadnji* i *posljednji* sinonimi i da je posve svejedno koja će se od tih dviju riječi upotrijebiti u nekom tekstu. Međutim, očit primjer značenjskog neslaganja predočuje upotreba riječi *zadnji* u značenju *stražnji*: *zadnji* dio kuće, *zadnje* noge u neke životinje. To su slučajevi kada ne postoji mogućnost zamjene: posljednji dio kuće, posljednje noge u životinje, posljednja vrata, posljednji ulaz u kuću itd. Ali, to su ujedno slučajevi koji po učestalosti daleko zaostaju iza onih gdje se isprepleće uporaba i značenje. U tim je slučajevima mnogo teže propisati izbor jedne između dviju raspravljanih riječi.

Bez obzira na neujednačenost u razlikovanju — koje susrećemo u našim rječnicima kod tumačenja ovih dviju riječi latinskim, talijanskim i njemačkim riječima — ipak trebamo istaći temeljnu razliku između *zadnji* i *posljednji*:

zadnji — koji je odzada — mjesno značenje
posljednji — koji slijedi poslije — vremensko značenje.

Zamjena jednoga i drugoga izraza nastaje zbog toga što oba uključuju u svoj smisao ono što je na kraju nekog niza: *Posljednji* je »*zadnji*« u vremenskom slijedu, »*zadnji*« je *posljednji* u prostornom slijedu. U Pavšićevu Jezičnom savjetniku (Matica hrvatska, Zagreb, 1971, str. 211, 316) piše:

»*posljednji* upotrebljava se u vremenskom značenju 'onaj koji dolazi poslije svih'; suprotno je: prvi. Kako onaj koji je u nekom redu iza svih dolazi po vremenu poslije svih, pridjev *posljednji* upotrebljava se i u tom mjesnom značenju, za koje neki upotrebljavaju pridjev *zadnji* (onaj koji je odzada, straga).«

»*Zadnji* znači 'koji je pozadi' (suprotno prema *prednji*). Kako je, kad se govori o redu, *zadnji* ujedno i *posljednji*, te se dvije riječi ukrštaju i u narodnim govorima i u knjiž. jeziku, osobito u krajevima gdje se prema *prednji* ne upotrebljava kao opozit *zadnji*, nego *stražnji*. Upotreba toga pridjeva u značenju 'posljednji' toliko je raširena i u istočnim i u zapadnim krajevima i među piscima i školovanim ljudima da se mora dopustiti i u književnom jeziku, pogotovo što takva upotreba ne izaziva nikakve logične smetnje.«

Mogla bi se, dakle, na temelju nkrštavanja značenja jedne i druge riječi opravdati uporaba svake od njih u oba značenja:

zadnji Adam — *posljednji* Adam
zadnja večera — *posljednja* večera
zadnji Stipančići — *posljednji* Stipančići
zadnje svjedočanstvo — *posljednje* svjedočanstvo

zadnji neprijatelj — *posljednji* neprijatelj
zadnja pomast — *posljednja* pomast.

Ipak, treba napomenuti da se većina naših pisaca opredjeljuje, odnosno upotrebljavaju ili *zadnji* ili *posljednji*. Od Marulića (koja rabi riječ *napokonji* i *zadnji* u značenju *posljednji*, a *poslidnji* u značenju *sljedeći*) sve do realizma vidno preteže uporaba riječi *zadnji* u oba raspravljana značenja. Kozarac i Kumičić preferiraju *zadnji*, Novak i Leskovar *posljednji*. U novijih pisaca češće sam naišla na *posljednji* nego na *zadnji*. I ova napomena mogla bi potvrditi da su *zadnji* i *posljednji* — sinonimi.

Međutim, unatoč ukrštavanju značenja, unatoč dvostrukoj uporabi, pitanje sinonimnosti *zadnji* — *posljednji* predočuje problem kad se radi o normiranom rječničkom fonda hrvatskoga književnog jezika. Da li bismo hrvatski jezik osiromašili »izbacivanjem« jedne od tih dviju riječi? Jesu li one doista sinonimi? Ima li nekih finesa u njihovu značenju i onda kad ih u prvi mah ne primjećujemo?

Uzmimo dva primjera iz hrvatske književnosti: *Zadnji* Adam (Kranjčević), *Posljednji* Stipančići (Novak). I u jednom i u dru-

gom slučaju imamo čovjeka »na kraju svega«. *Zadnji* Adam ipak uključuje uz vremensku dimenziju i prostornu. To je *zadnji* čovjek u prostoru i *posljednji* čovjek u vremenu. *Posljednji* Stipančići imaju samo vremensku dimenziju. Naravno da je za ovu analizu potreban i kontekst. Inače, u pravilu, prvenstveno značenje riječi *zadnji* jest prostorno, a *posljednji* vremensko. *Posljednji* je jednoznačnije definitivan, konačan. *Posljednji* jače asocira budućnost u kojoj koga ili čega neće biti, *zadnji* više asocira prostorne dimenzije ili cijeli niz uključujući njegov kraj. Zbog »težine« pojma *posljednji* tu riječ često susrećemo u novom prijevodu Biblije za oznaku konačnih stvari, za oznaku pojmova kod kojih se treba naglasiti da iza njih ne slijedi više ništa: *posljednji* sud, *posljednje* svjedočanstvo, *posljednja* večera, *posljednji* Adam, *posljednji* savjeti, *posljednji* dan.

Analizu problema mogli bismo sažeti u slijedećem:

1. U značenju *stražnji* upotrebljava se samo riječ *zadnji* (*zadnji* ulaz, *zadnja* vrata)
2. U značenju *na kraju prostornog niza* bolje je upotrijebiti riječ *zadnji* (*zadnja* kupa, *zadnja* pošta)
3. U značenju *na kraju vremenskog slijeda* može se upotrijebiti i *zadnji* i *posljednji* (*zadnji* dan ljeta — *posljednji* dan ljeta).
4. U značenju *na kraju svega*, definitivno, konačno, bolje je upotrijebiti *posljednji* (*posljednja* želja, *posljednja* večera).

Ako se u kontekstu ovih razmatranja vratimo rečenici: »Možda i jest kriva korektura jer korektori su *zadnji* ispravljajući teksta prije tiskanja novina«, razumjet ćemo zašto prof. Babić ovdje preporučuje kao bolju riječ *posljednji*. Korektori su *posljednji* ispravljajući jer obavljaju zaključan, definitivan posao, iza kojega nitko više tekst ne mijenja.

I upit čitatelja R. B. bio je prvenstveno vezan uz tekstove u sredstvima javnog pripočavanja. U njima danas najčešće susrećemo *zadnji* i *posljednji* u značenju »koji se dogodio u najbližoj prošlosti«, »koji seže

do trenutka govora«, »drugi« i sl. U pojedinim tekstovima takva uporaba može dovesti do krivog zaključka: »*Posljednja* žrtva silovitog vala političkog nasilja u Španjolskoj pala je jučer u Barceloni«. Ovdje je trebalo upotrijebiti riječ *najnovija* jer tekst s riječju posljednji upućuje na kriv zaključak da se radi o završetku političkog nasilja u Barceloni. Mjesto »Kada sam *zadnji* put bio u Moskvi...« bolje je reći: »Kad sam *prošli* put bio u Moskvi«, jer se inače može pomisliti da autor teksta govori o nečemu što je »na kraju niza putovanja«, odnosno da on u Moskvu više neće ići.

Uopće, u izboru između dvije riječi slična ili srodna značenja, uvijek je bolje upotrijebiti precizniju, jednoznačniju, pa je tako i s uporabom riječi *zadnji* i *posljednji*. Ima slučajeva gdje će smisao rečenice biti potpuno jasan bez obzira na to hoćemo li upotrijebiti *zadnji* ili *posljednji*, pa se uvjetno možemo složiti s Pavešićem, uz napomenu da će dosta puta zbog preciznosti teksta biti i te kako potrebno razmisliti i odlučiti se za jednu ili drugu riječ, imajući uvijek na umu da *zadnji* ima u prvom redu prostorno, a *posljednji* vremensko značenje.

Zlata Derossi

POZNAJEMO LI SVOJ JEZIK?

ZAŠTO HRVATI WIEN BEČOM ZOVU?

Dođu li dva naroda u bliži politički, gospodarski ili kulturni dodir na koji god način (seobom, ratom, udruživanjem u istu državnu zajednicu), doskora će se to početi zamjećivati i u jeziku jednoga ili obaju naroda.

Nazivi mjesta onaj su dio jezične zbilje koji je također podložan takvu utjecaju. Često spominjanje nekog do tada stranog naziva učinit će da on, prolazeći kroz »jezični filter« govornika drugog, nerijetko vrlo različita jezika izmijeni svoj oblik u većoj ili manjoj mjeri i prilagodi se glasovnim i obličnim zakonitostima tog drugog jezika.

Tako posljedak višestoljetnih prilično živih veza Hrvata sa žiteljima Apeninskog poluotoka vidimo i u hrvatskim nazivima gradova s kojima su te veze bile osobito intenzivne. Istini za volju, neki su od tih naziva nestali iz normalne uporabe, te ih danas slabije upućeni i ne mogu prepoznati kao naziv nekoga grada. Tako npr. Marin Držić u prologu »Dundu Maroju« upozorava svoje sugrađane: »Da vam ne intravenja kako će i Dundu Maroju večeras intravenjat, koji, davši sinu Maru pet tisuć dukata u ruke, ot-

pravi ga put *Jakina*...«¹ U riječi *Jakin* većina današnjih govornika hrvatskoga, izvan jezikoslovnih stručnjaka, najvjerojatnije neće bez dodatnog tumačenja shvatiti da je riječ o Anconi.

Neki su nazivi i nama današnjima sasvim obični i gotovo bismo rekli nezamjenjivi (npr. Rim = Roma). A ima i takvih kojima je sudbina nešto složenija, pa ovisno o kontekstu jednom rabimo naš, a drugi put izvorni oblik. Govorimo li npr. o prošlosti, spominjat ćemo *Mletke*. U sadašnjosti pak bit će riječ o Veneciji. Taj odnos sažeto objašnjava i naslov jednog članka o tom problemu: *Venečijansko staklo i mletački trgovac*.²

¹ Marin Držić: »Novela od Stanca«, »Tijena«, »Skup«, »Dundo Maroje«. Matica hrvatska — Zora, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 6, Zagreb, 1964, str. 197. Istakao M. S.

² Ljudevit Jonke: »Književni jezik u teoriji i praksi«. Drugo, prošireno izdanje, Zagreb, 1965, str. 308—309. Misao je prof. Jonkea da su nazivi Mleci i Venecija, kao i pridjevi iz njih izvedeni, povijesno polarizirani. Tako je onda moguće da i u povijesnom romanu suvremenog pisca pročitamo *Jakin* umjesto Ancona: »Kad Zadar bude osvojen, od halvana će se sagraditi lađe za prijevoz vojske u *Jakin*...« (Ivan Aralica: »Psi u trgovištu«. Zagreb, 1979, str. 286. Istakao M. S.)